

van Southampton. Met de Leidse universiteit had hij een bijzondere band, ook na het hem daar verleende doctoraat in 1990.

Joop W. Koopmans

Verheggen, E. M. F., *Beelden voor passie en hartstocht. Bid- en devotieprenten in de Noordelijke Nederlanden, 17de en 18de eeuw* (Dissertatie Nijmegen 2006, Zutphen: Walburg Pers, 2006, 368 blz., €39,95, ISBN 90 5730 389 2).

De geloofscultuur van katholieken in de Republiek der Verenigde Nederlanden moest zich wel geheel naar binnen richten, want van enige demonstratie naar buiten kon geen sprake zijn. Er is daarover al veel bekend uit polemieken, kerkboeken en gedichten en de aankleding van schuilkerken in stad en land. Hoe die innerlijkheid door godgewijde vrouwen werd beleefd, is af te lezen uit een bron die tot nu toe vrijwel niet was verkend: de bid- en devotieprenten, veelal gedrukt in de Zuidelijke Nederlanden. Vanaf het einde van de zestiende eeuw en in de zeventiende eeuw waren die prenten in het Noorden volop beschikbaar. Vooral Antwerpse drukkerijen voorzagen in de brede behoefte eraan bij kloppen en begijnen, en de erop geschreven teksten, veelal geschreven door priesters, getuigen van vertrouwdheid met de traditie en een streng ascetische inslag. Zulke prentjes waren welkome geschenken, bijvoorbeeld bij intrede of professie van deze vrouwen, maar ook bij eerste communie, vormsel, priesterwijding en overlijden. Populaire thema's van deze voorstellingen waren het lijden van Christus, een belangstelling die aansloot bij de late middeleeuwen bijvoorbeeld die van de Moderne Devotie, de maagd Maria onder een van haar vele titels en de levens van vele, vooral vrouwelijke heiligen. Ook hier vinden we de gangbare controverse terug tussen reguliere en seculiere priesters, 'paters' en 'wereldheren'. Allerlei specifieke patersdevoties werden door de autochtone seculiere priesters als bijgeloof afgewezen. De productie van de prentjes (een grote verzameling bevindt zich in Het Catharijneconvent te Utrecht) werd in de loop van de achttiende eeuw steeds meer door Noord-Nederlandse drukkers en uitgevers overgenomen, en met de overgang naar de negentiende eeuw ontstaan niet alleen nieuwe grafische technieken, maar ook meer gestructureerde gemeenschappen van 'echte' religieuzen in de actieve zustercongregaties.

De ontsluiting van dit overvloedige, veelal sluimerende, beeldmateriaal was een moedige en in zekere zin baanbrekende onderneming. Vanzelfsprekend legt de auteur zich daarbij beperkingen op, die ze zorgvuldig verantwoordt. Enige weerklank in de publiciteit kreeg haar interpretatie van het woord 'kloppen', die al eerder verscheidene auteurs had beziggehouden maar nooit afdoende is komen vast te staan. Verheggen houdt het op de etymologie van 'aankloppen' van de bruidegom (Christus) aan het hart van zijn bruid, een thema dat al bekend is uit de laatmiddeleeuwse mystieke literatuur.

Het wil mij voorkomen dat de oorsprong van dit woord nog verder terugligt, namelijk in de Regel van Benedictus. Daarin is sprake van de aspirant-monnik, die tot de kloostergemeenschap moet worden toegelaten *als hij blijft aankloppen* ('si veniens perseveraverit pulsans'), hoofdstuk 58. Dit voorschrift van de monnikenvader heeft ertoe geleid dat in de middeleeuwen de novicen werden aangeduid als 'pulsantes', de kloppers. De bekende proost van Affligem, Benedictus van Haeften, een geboren Utrechter, geeft van dit woordgebruik in zijn uitputtende commentaar op de Regel, de *Benedictus Illustratus* uit 1644, verscheidene voorbeelden. Is het niet daarom, besluit hij, dat de vrome maagden die God dienen, in onze streken 'klopjens' of 'klop-susters' worden genoemd, *pulsatrices* en *sorores pulsantes*, aangezien zij niet zoveel verschillen van novicen, die uitzien naar de religieuze professie? Hij voegt eraan toe: die uitleg bevalt mij beter dan die van Kiliaen, die de benaming 'klopjes' in verband brengt met 'cloppen' = *castrare*, onhuwbaar maken. Van Haefkens verklaring past ook goed in de context van Verheggen's betoog over het verschil tussen kloppen en begijnen (100-101). Zij vermeldt daarin dat de novicen in het Haarlemse begijnhof werden aangeduid als 'klopjes': ze hadden immers nog geen geloften als begijn afgelegd. Pas nadat ze dit hadden gedaan, waren ze klopje af. Ligt het dan niet in de rede dat de aanduiding 'klopjes' refereert aan de aspirant-fase van het religieuze leven, de fase waarin men klopt aan de deur van het kloosterleven, dat immers in 'onze Bataafse streken' onmogelijk was?

Wat in deze royaal uitgegeven dissertatie het meest opvalt zijn de talloze afbeeldingen, in kleur en in zwart/wit, die bijna stuk voor stuk een beroep doen op een brede en diepgaande kennis van de bijbel, de liturgie, de hagiografie en de iconografie. Hier en daar kan er verschil van inzicht zijn. Zo is mijns inziens de 'Maria Magdalena' op pagina 131 in werkelijkheid Maria Egyptiaca, twee boetelingen die op pagina 236 zelfs worden vereenzelvigd. Vervelend is een zetsfout als 'de bruiloft van Kanaän' (309, nr. 6), maar ongerijmd is het bijschrift bij de engel in de hof van Olijven (127, twee keer op pagina 151, 256): 'Christus ontvangt het H. Sacrament'. In werkelijkheid wordt hem door de engel de kelk van het lijden aangereikt (Lk. 22, 43-44). Op pagina 315 staat het opeens goed, zonder dat dit gevolgen heeft voor de vier eerdere bijschriften. De apostolisch vicaris Van Neercassel is nooit geschorst geweest (211) en de *moeder* van de rozenkrans op dezelfde pagina moet de *koningin* zijn. Rondom die voorstelling zijn de drie klassieke cycli van de geheimen van de rozenkrans afgebeeld, wat onvermeld blijft. En de vrouwelijke heilige die er samen met Dominicus op staat afgebeeld, is niet Rosa, maar Catharina van Siëna. In het algemeen ontbreekt veel uitleg, die voor een goed begrip onmisbaar is. Men moet er in de lopende tekst naar zoeken, maar de volledige portee wordt niet altijd duidelijk. Dat geldt vooral voor de Latijnse bijschriften. Bij de grote prent van de *Adoratio Magorum* (28, afb. 2.1) uit het meditatieboek van Nadal s.j. worden puntsgewijs twaalf subthema's ter overweging aangeboden, geheel volgens de klassieke Ignatiaanse methodiek. Die korte punten, A t/m M, hadden hier ter verduidelijking vertaald moeten worden, wat voor meer plaatsen geldt. Voor wie Latijn lezen is dat overbodig, maar die categorie is de afgelopen decennia drastisch gekrompen. Zo is er veel

in de bijschriften van de prenten, dat aanvulling, verduidelijking en/of vertaling kan gebruiken. (Wie weet bijvoorbeeld dat het woord *strena* op pagina 121 ‘Nieuwjaarswens’ betekent?) Intussen mogen we de schrijfster dankbaar zijn, voor wat ze wél biedt: een verkenning van tot nu toe welhaast onontgonnen gebied. Het is een boek niet alleen om te lezen, maar vooral om aandachtig te bekijken.

Ton H.M. van Schaik

Ramakers, B. A. M., *Op de Hollandse Parnas. De Vlaardingse rederijkerswedstrijd van 1616* (Zwolle: Waanders, 2006, 228 blz., ISBN 90 400 8171 9).

Dit kloeke, rijk geïllustreerde en fraai vormgegeven boek is een van de talrijke resultaten (dissertaties en andere boeken, congressen, een cd met muziek van rederijkers et cetera) die het cultuurhistorische onderzoek naar de rederijkerij inmiddels heeft opgeleverd. Initiërende en drijvende kracht achter deze productiviteit was het eind jaren negentig gestarte Vlaams-Nederlandse samenwerkingsproject *Rederijkers. Conformisten en rebellen. Literatuur, cultuur en stedelijke netwerken (1400-1650)* onder leiding van Hilde de Ridder-Symoens en Marijke Spies. Onder diezelfde titel verscheen in 2003 ter afsluiting van dit project een multidisciplinaire congresbundel. Bart Ramakers, destijds de samensteller en eindredacteur van die bundel, heeft nu met *Op de Hollandse Parnas* opnieuw een boekwerk gerealiseerd waaraan vertegenwoordigers uit diverse letterendisciplines hebben bijgedragen.

Het onderwerp van dit boek is een Hollandse rederijkerswedstrijd die in de zomer van 1616 te Vlaardingen plaats vond. Vijftien kamers namen eraan deel en alleen al de gekostumeerde intocht van de deelnemers op de eerste dag zal er wel toe bijgedragen hebben dat een tijdgenoot dit festival als een der ‘memorableste’ heeft gekwalificeerd. Er is dan ook het nodige van en over bewaard gebleven. Van de intocht resteert een unieke visuele bron: een ruim twee meter lang geschilderd paneel dat de intrede van de Dordtse rederijkerskamer, De Fonteynisten, representeert. Voorts is er een negental van de geschilderde blazoenen overgeleverd die de organiserende kamer in Vlaardingen, De Akerboom, kreeg aangeboden (tegenwoordig fungeren ze als wandversiering van het Vlaardingse stadhuis). En *last but not least* is er de schriftelijke neerslag van de wedstrijd bijdragen (zinnespelen, refrainen, liederen en zogeheten kniedichten – gedichten die ter plekke ‘op de knie’ geschreven dienden te worden), in 1617 te Amsterdam gepubliceerd onder de titel *Vlaerdings Redenrijck-bergh, met middelen beplant, die noodigh sijn ’t gemeen en voorderlick het landt* (een facsimile is te bezichtigen via de DBNL: http://www.dbnl.org/tekst/_vla008vlae01_01/index.htm).

Dit is de bron waar *Op de Hollandse Parnas* vooral de aandacht op vestigt. Vijf hoofdstukken zijn er aan gewijd, daarnaast komen het paneel en de blazoenen elk in een bijdrage aan bod en ook de institutionele kanten van de

deelnemende kamers en materiële cultuur van de rederijkers krijgen aandacht. Van *Vlaerdings Redenrijck-bergh* komen de muzikale kanten aan de orde (zoals de liederen en de gezongen gedeelten in de zinnespelen), de houtsnede op het titelblad en de diverse boekhistorische aspecten (drukker, typografie, bewaard gebleven exemplaren van de bundel, et cetera). Het accent ligt evenwel op zowel de literaire plaatsing als de ideologische inhoud van de Vlaardingse bundel.

Literatuurhistorici die de geleerde, classicistische poëzie van toenmalige dichters als Hooft, Heinsius en Scriverius als maatstaf willen aanhouden en dan constateren dat de in Vlaardingingen verzamelde rederijkers voor hen onder deden omdat zij qua classicistische vernieuwing achter bleven, worden gecorrigeerd. In poëticaal opzicht geven de rederijkers namelijk blijk van een eigen, zelfbewust streven naar inclusiviteit, zowel bij de beoefening van poëzie (studieuze ambachtelijkheid kon gemis aan talent compenseren en ontbrekende kennis aanvullen) als wat doelgroep van hun dichtkunst betreft (ze diende voor een breed publiek toegankelijk te zijn). Voor hun toneelpraktijk impliceerde dit bijvoorbeeld dat er op het Vlaardingse festival naast het allegorische zinnespel, dat domineerde vanuit de overtuiging dat deze bekende en vertrouwde vorm nu eenmaal het beste de publieke functie van de dichtkunst kon waarmaken, wel degelijk ook plaats was voor enkele meer moderne, classicistisch opgezette spelen.

Inzake de ideologie van de wedstrijd bijdragen wordt herhaaldelijk betoogd dat deze in het licht van de toenmalige actualiteit – beheerst door de Bestandstwisten – gericht waren op consensus. Anders gezegd, de deelnemende kamers zouden er niet op uit zijn geweest om met uitgesproken stellingnames de religieuze en de in 1616/1617 inmiddels ook al wel gepolitiseerde tegenstellingen aan te wakkeren. Gegeven het risico van protesten door predikanten bij de lokale overheid – wat de doorgang van het festival in gevaar kon brengen – lijkt het inderdaad aannemelijk dat de deelnemers zich qua ideologische opiniëring op de vlakte zullen hebben gehouden. Maar streefden zij daarmee ook naar consensus? Met name de toneelstukken, die een antwoord moesten geven op de wedstrijdvraag ‘Wat middel dat best dient ghenomen byder handt //Die ’t Gemeen nodigst is, en vorderlijkst voor ’t Landt?’, krijgen in dit licht de nodige aandacht. En dan blijkt consensus toch een wat problematisch concept te zijn. Immers, juist in het toneelstuk dat de eerste prijs kreeg toegekend, zijn de idealen van eendracht en vrede met onmiskenbare sympathie voor Maurits en de contraremonstranten ingevuld. Het personage ‘Goe Regeerder’ – een ‘Prins’ achter wie een goede verstaander gemakkelijk stadhouder Maurits kon vermoeden – figureert hierin als de met zwaard bewapende, krachtige bedwinger van binnenlandse onrust. Bij hem vergeleken steekt ‘Lang-rocx’ (een smalende toespeling op Oldenbarnevelt) slapjes af. ‘Goe Regeerder’ is bovendien de rechterhand van ‘Hoghe Overheyte’ ofwel de Staten Generaal die een synode bijeen wil roepen om theologen ‘neerstigh’ onderzoek te laten doen naar de heersende dwaling *in religiosis*.

Marijke Meijer Drees